Dr hab. Jaromir Jeszke, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja
Rozprawy doktorskiej Krzysztofa Koniewicza *Analiza przepisów kosmetycznych w XIX – wiecznych manuałach aptekarskich w oparciu o kolekcję Muzeum Farmacji UJ CM*, Kraków 2021
Promotor: prof. dr hab. Ryszard Gryglewski, Promotor pomocniczy: dr Agnieszka Rzepiela

Przedłożona mi do oceny rozprawa doktorska Krzysztofa Koniewicza składa się pomijając część wstępną oraz wnioski z pięciu rozdziałów: *Geneza powstania manuałów aptekarskich, Analiza trzydziestu trzech XIX – wiecznych manuałów aptekarskich ze zbiorów biblioteki krakowskiego Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Medicum, Różnice pomiędzy manuałami pochodzącymi z terenów zaboru rosyjskiego i austriackiego ze zbiorów biblioteki krakowskiego Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Medicum, Analiza przepisów kosmetycznych w manuałach aptekarskich pochodzących ze zbiorów biblioteki krakowskiego Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Medicum, Analiza porównawcza przepisów kosmetycznych z manuałów aptekarskich ze zbiorów biblioteki krakowskiego Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Medicum z przepisami kosmetycznymi zawartymi w oficjalnych drukowanych manuałach farmaceutycznych.*

Praca ma charakter wyraźnie analityczny i zostało to zaznaczone w jej tytule. Oparta jest też niemal w całości na korpusie źródeł zgromadzonych w jednej instytucji – Muzeum Farmacji Collegium Medicum UJ. Autor nieco tylko wychodzi poza ów korpus źródeł w ostatnim rozdziale. Owa instytucjonalna perspektywa interpretacji źródeł, również podkreślona w tytule pracy, niesie określone konsekwencje o metodologicznym charakterze. W pierwszym rzędzie może ograniczać wnioski wyłącznie do zebranego w danej instytucji zbioru źródeł, otwartą pozostawiając kwestię o ich reprezentatywności dla studiów o szerszym charakterze, np. w badaniach monograficznych na wybranym obszarze czy też w badaniach porównawczych nad manuałami aptekarskimi na ziemiach polskich pod zaborami. W tym przypadku taki zabieg jest możliwy tylko w stosunku do zaborów austriackiego i rosyjskiego. Innymi słowy: czy gdyby została wzięte pod uwagę także manuały aptekarskie, pochodzące także z innych źródeł, niż krakowskie Muzeum Farmacji, to czy wykreowany na podstawie zbiorów tego Muzeum obraz tytułowego zjawiska byłby podobny, do tego, który powstał na bazie rozszerzonego korpusu źródeł. Proces konstruowania problemu badawczego

jest zatem wtórny wobec zasobu dostępnych instytucjonalnie źródeł historycznych, co istotnie ogranicza jego moc interpretacyjną.

Za główny cel pracy Krzysztof Koniewicz uznał 'dokładne zbadanie charakterystyki przepisów kosmetycznych na drodze analizy porównawczej w oparciu o zebrany materiał z XIX – wiecznych manuałów aptekarskich, zgromadzonych w zbiorach biblioteki krakowskiego Muzeum Farmacji UJ CM, z zamiarem wykazania występujących w nich podobieństw i różnić, co pozwoli na określenie podstawowych cech takich receptur z punktu widzenia dzisiejszej wiedzy kosmetologicznej, jak również farmaceutycznej' (s.6). Jest w tym stwierdzeniu zakres projektowanych czynności i pewne założenie badawcze. W gruncie rzeczy problemem badawczym jest skonstruowaniem cech charakterystycznych przepisów kosmetycznych, obecnych w manuałach aptekarskich, wykorzystując w tym celu także współczesny stan wiedzy farmaceutycznej, choć autor nie mówi o tym wprost pisząc, iż 'przyjęta strategia badawcza pozwoliła na prezentację charakterystyki samego zespołu XIX – wiecznych manuałów aptekarskich' (s. 7), co rozumiane literalnie nie stanowi prawidłowo skonstruowanego problemu badawczego. Jednak jego 'rekonstruowane' jego ujęcie jest do zaakceptowania. Drogą do jego realizacja były drobiazgowe studia źródłoznawcze, i jest to kolejna cecha rozprawy Krzysztofa Koniewicza.

Tak skonstruowanemu głównemu problemowi badawczemu towarzyszą pytania szczegółowe:

1. „na ile przepisy kosmetyczne wykazują różnorodność i zmienność, a na ile można w nich odnaleźć powtarzalność zastosowanych środków i metod ich sporządzania?
2. „jak dalece są one reprezentatywne wśród innych receptur farmaceutycznych spisanych na kartach tychże manuałów?
3. Czy można zebrane receptury kosmetyczne wykorzystać również współcześnie, a inaczej rzecz ujmując na ile i w jakim zakresie odpowiadają dzisiejszym standardom kosmetologii?
4. Na ile badane manuały aptekarskie pochodzące z terytorium zaboru rosyjskiego różnią się od tych z zaboru austriackiego, a także czy prezentowane w nich przepisy kosmetyczne odróżniają się pomiędzy sobą zastosowanymi składnikami oraz jakością końcowego produktu?" (s. 7). Poniekąd przesądziło to o konstrukcji pracy.

W części poświęconej trzydziestu trzem manuałom autor dysertacji obiecuje ich analizę, gdy w rzeczywistości mamy do czynienia z ich charakterystyką. Autor jednak stara się pieczołowicie odtworzyć historię każdego z nich. Z pewnością mocną stroną tej części

pracy jest proces ustalania autorstwa manuałów, nie zawsze łatwy do stwierdzenia, niekiedy wymagający wnioskowania bez jednoznacznych dowodów. Geograficzną różnorodność miejsc pochodzenia manuałów, choć z różnych okresów XIX stulecia, interpretuje autor jako źródło wiarygodności tych źródeł. Tymczasem rzecz jest nieco bardziej skomplikowana. Rzeczywiście ustalenie miejsca i czasu pochodzenia źródła historycznego oraz wiarygodność ich autora łącznie decydują o jego wiarygodności, i ten proces krytyki historycznej na żadnym z wymienionych poziomów nie bywa zawsze jednoznaczny. I w różnych częściach pracy one wszystkie występują. Jednak należy wziąć po uwagę, że wiek XIX jest okresem niezwykle intensywnej modernizacji społecznej, gospodarczej, naukowej. Zatem klimat wytworzenia manuałów na jego początku i końcu jest całkowicie odmienny. Stąd należy żałować, że Doktorant nie zachował chronologii powstawania manuałów, nawet jeżeli w niektórych przypadkach określenie momentu powstania byłoby tylko hipotetyczne, co winno być i jest w pracy zaznaczone. Z powyższego powodu np. zapis, mówiący tylko iż, „manuał powstał w XIX wieku" (s. 45) jest dalece nie wystarczający i należałoby oczekiwać podjęcia próby bardziej precyzyjnego określenia czasu powstania, choćby o hipotetycznym charakterze. Autor w kilku przypadkach je podejmuje, określając powstanie badanego źródła na połowę lub koniec XIX stulecia lub na przełomie XIX i XX wieku, jednak bez podania uzasadnienia tak ustalonej chronologii (s.46, s.47, s. 51, s. 53). Rozkład geograficzny pochodzenia manuałów może być argumentem na rzecz ich reprezentatywności w procesie interpretacji tytułowego problemu pracy, jednak w ograniczonym zakresie, gdyż badania obejmują wyłącznie zbiory krakowskiego Muzeum.

Autor dość szczegółowo omawia tok postępowania badawczego (nie: 'metodologię', jak pisze), koncentrując się na charakterystyce studiowanych manuałów, dokumentacji przepisów kosmetycznych, ustalaniu autora i czasu powstania manuałów, w obu przypadkach, jak już zauważono, czasami hipotetycznego. Niekiedy posługując się porównywaniem charakteru pisma z braku innych informacji. Musi to rodzić pytanie o doświadczenia grafologiczne Autora dysertacji. Doktorant poprawnie stosuje metodę porównawczą zarówno w procedurze ustalania czasu powstania badanych źródeł, jak również zawartych w nich receptur, w tym ostatnim przypadku wskazując podobieństwa i różnice. To procedura badawcza dotyczy w szczególności manuałów pochodzących z terenów zaboru rosyjskiego i austriackiego (rozdział III). I została podjęta trafnie, gdyż mamy tu do czynienia z odmiennymi kulturami medycznymi. Doktorant uczynił to na przykładzie przepisów dotyczących leczenia odmrożeń i przepisy na odciski, jako popularnych w obu kulturach medycznych. Brak w krakowskim Muzeum Farmacji manuałów aptekarskich z zaboru

pruskiego nie pozwolił na pełne porównanie analizowanego zjawiska na wszystkich polskich ziemiach pod zaborami.

Istotę badań nad tytułowym problemem zawiera rozdział IV, poświęcony przepisom kosmetycznym. Otwiera go dość obszerny szkic historyczny kosmetologii od starożytności do XIX, stanowiący kontekst dalszych rozważań. Zamknięciem tej części pracy jest zaproponowana struktura podziału przepisów kosmetycznych na cztery grupy – środki zapachowe, dotyczące pielęgnowania , leczenia skóry, włosów, zębów. I jest to oryginalna koncepcja Autora uporządkowania przepisów kosmetycznych, obecnych w manuałach aptekarskich. Obiektem analizy są tu także, w charakterze porównawczym, drukowane manuały aptekarskie, dawne leksykony medyczne, farmakopee.

Ważnym elementem pracy, który pozwala zrozumieć przywołane przez Autora przepisy kosmetyczne, są systemy wagowe, norymberski i staropolski, stosowane w manuałach. Ustalenie proporcji składników badanego przepisu nie zawsze było łatwe nie tylko z powodu używania różnych systemów wagowych. Doktorant pisze bowiem: „przepisy zapisywane później zawierają jedynie gramy, brak jednak symbolu zastosowania gramów, można to zatem wydedukować tylko analizując ilość (liczbę) wykorzystanego produktu do sporządzenia receptury" (s. 91). I dobrze się stało, że tą kwestię podniósł.

Badane przepisy są szczegółowo charakteryzowane, a ich przykłady w całości cytowane. Cytaty są obecne w całej pracy, nadając jej momentami charakter wyboru źródeł z krótkim krytycznym komentarzem. Podsumowując ten wątek badań Doktorant zauważa brak niekiedy ścisłej granicy pomiędzy środkami leczniczymi i kosmetycznymi, a podział ten jest późniejszy, związany z odmiennymi standardami racjonalności kultury medycznej, choć dzisiejsza medycyna także ponownie zaciera te granice (s. 147). Wskazuje przy tym, że „wiele składników w przepisach kosmetycznych zastosowanych w manuałach aptekarskich może być używanych także dzisiaj", choć odmiennie oświetlonych przez ustalenia nauk farmaceutycznych (s. 152). Warta uwagi jest świadomość u Doktoranta tych zmienności standardów racjonalności medycznej i ich uwarunkowań.

W rozdziale V mgr Koniewicz podjął próbę porównania przepisów kosmetycznych zawartych w rękopiśmiennych manuałach aptekarskich, z tymi które obecne były w oficjalnych, drukowanych manuałach farmaceutycznych. Innymi słowy chce uzyskać odpowiedź na pytanie czy i w jakim stopniu pokrywają się osobiste doświadczenia i wiedzy poszczególnych indywidualnych aptekarzy, wyzierające z ich prywatnych notatników z oficjalnie prezentowaną w wiedzą farmaceutyczną na przykładzie przepisów kosmetycznych. Zauważa1 tu pewne rozbieżności wskazując, iż 'badane rękopiśmienne manuały aptekarskie

mogłyby zawierać już składniki aromatyczne wytwarzane drogą syntezy chemicznej, jednak takowych nie zawierają, gdyż prezentują wiedzę tradycyjną' (s. 157). Choć w innych przypadkach takich rozbieżności nie stwierdzano (s. 165, s. 172).

Kilka uwag wymaga zapis bibliograficzny pracy. Zastosowano podział na książki, publikacji i ilustracje. Warto zauważyć, że Autor nie podaje wykazu wykorzystanych archiwaliów, na których wszak pracuje, czy stron internetowych. Dociekliwy czytelnik musi sobie te informacje wyszperać w tekście pracy. Pod 'publikacjami' Doktorant wyraźnie rozumie czasopisma, i tak, a nie jako 'publikacje', które jest pojęciem szerszym, winno to zostać zapisane. Zasady zapisów bibliograficznych są ogólnie dostępne, stąd nieco dziwią te uchybienia.

Autorowi *Analizy przepisów kosmetycznych w XIX – wiecznych manuałach aptekarskich w oparciu o kolekcję Muzeum Farmacji UJ CM* udało się uniknąć pewnej pułapki, możliwej gdy badaniu poddany został zespół źródeł przechowywany w jednej tylko instytucji. Polega ona na ograniczeniu takich studiów do charakterystyki i krytycznej analizy zebranych źródeł. Można się obawiać, czy taki zakres badań stanowiłby wystarczającą podstawę do nadania stopnia doktora. Niezależnie jednak od wymienionych elementów badań, które również pojawiają się w jego pracy, Doktorant zadał jednak zbiorowi badanych przez siebie manuałów aptekarskich kilka istotnych pytań. Uznałbym za takie w pierwszym rzędzie porównanie manuałów pochodzących z zaborów rosyjskiego i austriackiego, prowadzącego do interesującego wniosku o bardzo niewielkich różnicach w obrębie przepisów kosmetycznych, pochodzących wszak z nieco się różniących kultur medycznych. Autor wskazał również na brak oryginalności notatników aptekarskich wobec uważanych za oficjalne, dostępnych receptur. Wiedzę farmaceutyczną wykorzystał mgr Koniewicz, analizując przepisy kosmetyczne pod kątem ich współczesnej przydatności, potwierdzonej w dość szerokim zakresie. Autorowi udało się ukazać przykładowe możliwości badań nad manuałami aptekarskim, zgromadzonymi w krakowskim Muzeum Farmacji, a więc ich potencjał badawczy. Jego studia mogą również być źródłem refleksji nad relacjami pomiędzy równolegle funkcjonującymi w XIX kulturami medycznymi (rosyjską i austriacką), a także pomiędzy nimi, a współczesną kulturą medyczną, choć na dość wąskim polu. Dodać należy, że wykonał on rzetelną pracę źródłoznawczą. Stąd ustalenia Doktoranta uważam za istotne i pozwalające na przejście do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Niemniej w przypadku podjęcia decyzji o publikacji dysertacji Krzysztofa Koniewicza niezbędne byłoby uporządkowanie kwestii natury metodologicznej i tzw. aparatu naukowego.

Rozprawa doktorska spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Poznań, 6 sierpnia 2021 r.

Dr hab. Jaromir Jeszke, prof. UAM